

سرشناسه:
عنوان و نام پدیدآور: مسجد در معماری ایران / حسین زمرشیدی.
مشخصات نشر: تهران: زمان، ۱۳۸۸
مشخصات ظاهری: ۵۷۴ ص: مصور (رنگی)، نقشه، نقشه ساختمانی؛ ۲۲×۲۹ س.م.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۳۱۷-۷۰-۲ ریال ۴۶۰۰۰۰
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: چاپ قبلی: کیهان، ۱۳۷۴
یادداشت: چاپ دوم
یادداشت: کتابنامه
موضوع: معماری مساجد- ایران
موضوع: معماری اسلامی- ایران
موضوع: هنرهای تزئینی اسلامی
رده‌بندی کنگره: NA ۴۶۷۰ / ۵ ۱۳۸۷
رده‌بندی دیویی: ۷۲۶ / ۲۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۰۷۱۸۱

تهران: خیابان انقلاب، خیابان فلسطین شمالی، کوچه نیلوفر، پلاک ۱، واحد ۵.
تلفن: ۲ - ۶۶ ۹۷۰ ۳۵۰ - همراه: ۹۷۹۴ ۱۲۰ ۹۱۳

مسجد در معماری ایران

تألیف: حسین زمرشیدی

طراح جلد: محمد بنچه

چاپ اول: زمستان ۱۳۷۴

چاپ دوم: بهار ۱۳۸۸

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: پاریسیان، چاپ: ستاره سبز، صحافی: معین

قیمت: ۴۶۰/۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۷۳۱۷ - ۷۰ - ۲
ISBN: 978 - 964 - 7317 - 70 - 2

این کتاب با مشارکت و حمایت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی چاپ شده است.

یادداشت ناشر

به نام خدای زیبا و دوستدار زیبایی

اغراق نیست اگر گفته شود، به اندازه‌ای که انسان در تاریخ، هستی خود را فدای خدا کرده، فدای هیچ معشوقی نکرده است.

این خدمت انسان به خدا خاص یک دین نیست و در تمام ادیان، اعم از آسمانی و غیر آسمانی - که خدا و عبادتگاه او وجود دارد - صادق است؛ اما خدمت هنرمندان به خدا و پرستشگاههای او بروز و جلوه عام داشته است.

از شرق تا غرب را که بنگریم، می‌بینیم که چگونه ذوق، شوق، اندیشه، بینش و هنر در ایجاد بناهای مذهبی به کار رفته است. عبادتگاهها در ادیان مختلف، محل تجلی و ظهور همه هنر هنرمند است.

به‌کارگیری رنگ، نقش و طرح در معماری و آذین و تزیین بناها بر جلوه آنها افزوده است. این هنر هنرمند است که باعث تحیر همراه با تحسین انسان نسبت به پرستشگاه خدایش می‌شود.

این قاعده در اسلام هم جاری است؛ از شرق تا غرب جهان اسلام و از قرون اولیه ظهور تمدن اسلامی، بیش از هر مورد دیگر، نبوغ هنرمندان اسلامی صرف آفرینش‌های هنری بویژه در حوزه معماری و بخصوص مسجد شده است.

پروفسور پوپ، هنرشناس شهیر، می‌گوید: «چه کسی گفته در اسلام دین را با هنر سازگاری نیست؟ برعکس، این هر دو، یکدیگر را به آغوش می‌کشند و آن هم در مسجد. خدای اسلام - الله تعالی - نه فقط رحیم و حکیم است بلکه زیباست و از همین رو دوستدار جمال.»

هنرمند مسلمان بنا به تعهد دینی خود، هر آنچه در توان داشته در آرایش مسجد به کار برده و طرفه آن که اغلب فروتنانه نامی از خود بر این اثر ماندگار ثبت نکرده است. مسجد

محل تلاقی هنرهای گوناگون حوزه تمدن اسلامی است که هر یک سهمی از تحیر آفرینی هنری را بر عهده داشته و «در بنای بسیاری از مساجد، این تلفیق هنر به هم آمیخته است؛ معمار در سازه و هماهنگی و استحکام اجزا کوشیده است، نقاش به نقوش و الوان کاشی توجه کرده و خوش‌نویس به الواح و کتیبه روح بخشیده است؛ شعر، موعظه، موسیقی، فرش و قالی نیز هر یک به سهم خود نقشی را در بنا و آراستگی مسجد دارند و در واقع امروزه مساجد علاوه بر دیگر کارکردهای سیاسی و اجتماعی، یک نمایشگاه هنرهای اسلامی به شمار می‌روند.»

تنها روحهای بلند و هنرشناس نیستند که می‌توانند چنین مجموعه‌ای از هنر اسلامی را درک کنند، بلکه هر واردشونده به مساجدی نظیر مسجد جامع اصفهان در تحیر آنچه در بنای این ساختمان به کار رفته فرو خواهد رفت. این تحیر همان خواست دین است؛ به قول مولانا جلال‌الدین بلخی:

که چنین بنماید و گه ضد این
جز که حیرانی نباشد کار دین
نه چنان حیران که پشتت سوی اوست
بل چنان حیران که غرق مست دوست

و این حیرانی از نقش به دیوار تا کجا می‌برد ما را؛ از کاشغر و بخارا و سمرقند، تا طوس و نیشابور و شیراز و کاشان و اصفهان، یزد و تبریز و نیریز، تا دمشق و ارض قدس جلوه‌گاه و پرده نمایش این هنر مقدس است.

انصاف نیست اگر منت‌دار و سپاسگزار سرینجه هنرمندان گمنام تاریخ نباشیم و نه تنها به‌عنوان میراث اسلامی و ایرانی بلکه میراث بشری به حفاظت از آنها نپردازیم. شناخت این میراث عظیم بشری برای ما ایرانیان بسیار ضروری است و باید از کسانی که در تهیه فرهنگ‌نامه این آثار می‌کوشند سپاسگزار باشیم.

از جمله این میراث‌شناسان دُرشناس می‌توان جناب آقای حسین زمرشیدی (چهره ماندگار در عرصه معماری ایران) را نام برد که با حوصله و پشتکار، کوشش‌های نابی را در معرفی هنر معماری مساجد و آثار تاریخی انجام داده‌اند.

کتاب حاضر از ثمرات این تلاش‌هاست و جا دارد متولیان میراث فرهنگی با ادای دین به این شخصیت، وظیفه خود را به انجام رسانند. این میان، نشر زمان با حمایت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، افتخار یافته است که گامی هر چند اندک در راه معرفی این هنر ناب ایرانی - اسلامی بردارد. امید که در کنار کوشش‌های دیگران در معرفی و اعتلای فرهنگ و تمدن ایران سرفرازمان، این گام کوچک اجر خود را داشته باشد.

نشر زمان
بهار ۱۳۸۸

پیشگفتار

به نام خداوند یکتا و بخشنده مهربان

حمد و سپاس فراوان پروردگار بلندمرتبه را که توفیقی عنایت فرمود تا در خصوص مسجده سازی، دفتری منحصر به فرد گردآوری و بخشی از آن را تألیف کنم.

مسجد در دین اسلام که آیین ما مردم ایران است، جایگاهی بسیار معنوی و خاص دارد. از این جهت در طول اعصار مختلف، از صدر اسلام تا امروز، ساختن مسجد، اماکن متبرکه، مرمت و تعمیر و نگهداری آنها همواره مورد توجه بوده است. در نتیجه این توجه، تاکنون آثار هنری بسیار ارزشمندی در زمینه مسجده سازی، به دست معماران و بنّایان هنرمند در کشور پدید آمده که برخی از آنها اکنون در ردیف بهترین آثار معماری جهان قرار دارند. از جمله این آثار، مسجد جامع اصفهان است که می توان آن را یک موزه استثنایی «هنر معماری اسلامی بی همتا در جهان» دانست؛ و دیگر، مسجد امام اصفهان، مسجد کبیر یزد، مسجد جامع گوه رشاد و بخصوص بزرگ موزه هنری دنیا، مسجد بی همتای شیخ لطف الله.

بدیهی است که این آثار تنها به ایران تعلق ندارند بلکه می توان آنها را جزئی از موارث فرهنگ بشری به شمار آورد. از این رو، در بحث پیرامون معماری ایران اغلب به معماری مساجد، به عنوان جلوه گاه و تجلی بخش این هنر اشاره می شود.

متأسفانه در سالهای اخیر به بهانه نوگرایی، بعضی از مهندسان و معماران تحصیل کرده که دانش معماری خود را یکسره از غرب کسب کرده اند و آشنایی چندانی نیز با فرهنگ معماری ایران ندارند به تقلید از سبکهای معماری غرب و با برداشتهای نادرست از نظریات معماران مدرنیست، به خیال خود خواسته اند آن ضوابط را با ضوابط و ویژگیهای معماری ایران در هم آمیزند و بناهای جدید و مدرنی به وجود آورند. این کار جز خطر آفرینی برای معماری ایران، نتیجه ای در بر ندارد؛ زیرا ادغام ویژگیهای گوناگون در فرهنگ لازم اش آشنایی کامل با ویژگیهای فرهنگی دوطرف و تسلط بر آنهاست. بنابراین هویت چنین

بناهایی با ویژگیهای قومی، ملی و بخصوص مذهبی ما منطبق و هماهنگ نیست. به هر حال باید اشاره کرد که سازندگان بناها، معماران امروزی و مهندسان ما در زمینه ساخت و سازهای سنتی و اسلامی شناخت زیادی ندارند و بویژه با مسجدسازی ناآشنا هستند.

مهندس معمار همان طور که برای طرح و سپس ساخت یک واحد ساختمانی براساس موارد استفاده ساختمان (آموزشی، اداری، درمانی، تجاری، صنعتی یا مسکونی بودن) بنا به سلیقه خود، روشهایی متفاوت را در پیش می‌گیرد، باید آنقدر توانایی و شناخت داشته باشد که نقشه مسجد را نیز در ابعاد متفاوت و با فضا سازی مشخص و هماهنگ با روحیه ایرانی، طراحی و بعد اجرا کند. این کار جز با شناخت اصول معماری از جمله نما سازی با پیوند به اسکلت و زیر سازی، همچنین مطالعه معماری ایران و مشورت با معماران سنتی و اسلامی با تجربه و بررسی ساختمان مساجد قدیمی و دقت در ریزه کاریهای به کار رفته در بناهای موجود ممکن نیست.

در واقع مهندسان معمار و سازه باید از شیوه‌های معماری ایران و ریزه کاریهای مربوط به مسجدسازی آگاهی کافی داشته باشند، آن گاه با به کارگیری معماران سنتی و با تجربه، ساخت مسجد را شروع کنند. البته آنها باید به همکاری ساده اکتفا نکنند و در برخورد با مشکلات، از راهنمایی اعضای شورای مسجدها نیز بهره بگیرند.

به اعتقاد اینجانب، برای حفظ شیوه‌های معماری ایران، بویژه معماری مسجد باید به دانشجویان، راههای شناخت و یادگیری را آموخت و آنها را به مطالعه و کارهای عملی در این زمینه تشویق کرد. از این رو، بر آن شدم تا بخشی از درسهای ارزشمند و پر بار «اجرای ساختمان با مصالح سنتی» را که برای مطالعه، تحقیق و تفحص درباره مسجدسازی فراهم شده و در آن به موضوع ساختمان مساجد بزرگ با فضاهای متفاوت اشاره می‌شود، در اختیار علاقه‌مندان قرار دهم (در فصل ششم تصاویر هم خانواده از نظر موضوع در محلهای مناسب آمده است).

گفتنی است، این مجموعه از بین پروژه‌های متعدد دانشجویان رشته عمران دانشگاه آزاد واحد جنوب، بخصوص دانشکده عمران مرکز آموزش عالی فنی انقلاب اسلامی (دانشگاه شهید رجایی کنونی) انتخاب و فراهم شده است. اشاره می‌شود، پروژه آقایان بهروز غلامزاده (کارشناس بنیاد مسکن انقلاب اسلامی) و محمد تاتی که حاصل راهنماییهای علمی اینجانب بوده به عنوان بحث مسجدسازی انتخاب شده است.

در این کتاب به سه اصل مهم مسجدسازی شامل طراحی، اساس سازی و نما سازی اشارات جامعی داشته‌ام. در تمام قسمتهای کتاب، موارد مصور سازی، تهیه عکس و اسلاید که گویای کامل مبانی تئوری و عملی کتاب می‌باشد، با زحمت فراوان و تلاش خستگی ناپذیر که فقط از الطاف خداوند متعال بوده انجام گرفته است.

در بخش پنجم کتاب، فضاهای مورد نیاز یک مسجد کامل به صورت نمودار تهیه شده که روشنگر و راهنمای فلسفه طراحی در مسجدسازی است.

اشاره می‌شود، پلانهای اولیه مساجد در مقیاسهای A.0 و A.1 بوده که متناسب با اندازه صفحه کتاب کوچک شده و به همین علت در مواردی با رنگی خطوط و اعداد همراه است.

صمناً به علت محدودیت در تبدیل پلان موقعیت و سایت پلانها از نقشه، جهت جاسازی در کتاب گهگاه در تغییر جهت پلانها با پلان موقعیت مغایرتی وجود دارد که با دقت در آنها حوالت اصلی پلانها مشخص می شود.

منابع و مآخذ کتاب در نهایت امانت داری ارائه شده است.

برای معرفی آثار دیگر کشورهای جهان از تصاویر کتب نفیس خارجی و برای ترسیمهای اصولی، از برداشتهای دانشجویان و کنترل دقیق آنها با محل توسط اینجانب استفاده شده است. با اینکه سالها برای تحقق این پدیده علمی تلاش شده، عواید تألیف این اثر (هرچند ناچیز می باشد) به صورت صندوق قرض الحسنه برای دانشجویان نیازمند رشته های عمران و معماری استفاده خواهد شد.

در پایان، لازم می دانم از همکاری مسئولان محترم آستان قدس رضوی در تهیه عکس و اسلاید از بارگاه حضرت رضا (ع) و آستان مقدس حضرت معصومه (س)، همچنین سازمان اوقاف و سازمان میراث فرهنگی کشور سپاسگزاری کنم.

از دیگر عزیزانی که در پدید آمدن این اثر بزرگ علمی کمکهای شایانی داشته اند، بخصوص جناب آقای دکتر پرویز، معاونت محترم فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (که چاپ مجدد این اثر معنوی از معماری قدسی و الهی را برای فرهنگ معماری بی همتای ایران عزیز و دانشجویان و اساتید رشته های معماری و عمران و سایر علاقه مندان به این اثر امکاتپذیر ساخته اند)، همکاران خوب ایشان و نیز جناب آقای علیرضا علمی مدیر محترم انتشارات زمان نهایت تشکر و سپاس را دارم و برای همه این عزیزان، توفیق دیگر خدمات شایسته فرهنگی را آرزو مندم.

حسین زمرشیدی